

Phát triển bền vững đô thị cần gắn với bảo tồn phát huy giá trị di sản kiến trúc (nhìn từ di tích Khe Tù - Tiên Yên - Quảng Ninh)

Urban sustainable development connects conservation and promotion
of architectural heritage values (from the case of Khe Tu – Tien Yen – Quang Ninh)

Nguyễn Thị Như Trang

Tóm tắt

Một trong những mục tiêu mà Định hướng phát triển kiến trúc Việt Nam đến 2030 tầm nhìn 2050 vừa được Thủ tướng Chính phủ ký ban hành theo Quyết định 1246/QĐ-TTg ngày 19/7/2021 vừa qua, đó là “Phát triển nền kiến trúc Việt Nam hiện đại, đậm đà bản sắc văn hóa dân tộc; bảo tồn, kế thừa, phát huy các giá trị kiến trúc truyền thống, tiếp thu chọn lọc tinh hoa kiến trúc thế giới, tạo nên phong cách riêng của kiến trúc Việt Nam, đồng thời quảng bá kiến trúc Việt Nam ra thế giới”. Do đó, các đô thị đang trong giai đoạn định hướng phát triển cần đặc biệt chú trọng đến việc vừa xây dựng vừa bảo tồn và phát huy các giá trị di sản kiến trúc hiện có. Nhìn về trường hợp của huyện Tiên Yên, Quảng Ninh, các nhà hoạch định chính sách khi xây dựng chiến lược phát triển khu vực không thể không tính đến việc bảo tồn giá trị di sản kiến trúc, đồng thời kết nối các di sản này với chuỗi di sản của toàn tỉnh Quảng Ninh để đẩy mạnh du lịch và phát huy giá trị văn hóa trên toàn tuyến. Huyện Tiên Yên, Quảng Ninh có một địa danh không nhiều người biết đến nhưng có giá trị lịch sử đáng ngạc nhiên và cần được bảo tồn cấp bách, nhà tù Khe Tù. [5] Qua bài báo, tác giả muốn nhấn mạnh giá trị lịch sử và kiến trúc của di tích Khe Tù đồng thời khuyến nghị các bên liên quan khi hoạch định chiến lược phát triển Tiên Yên cần có phương án đồng bộ để bảo tồn và phát huy giá trị của Khe Tù nói riêng và các di sản kiến trúc của địa phương nói chung.

Từ khóa: di sản; sự bảo tồn; du lịch; phát triển bền vững

Abstract

One of the aims of Vietnam's architectural development orientation to 2030 with a vision to 2050 which has recently been signed and promulgated by the Prime Minister under Decision 1246/QĐ-TTg dated July 19, 2021, is “The development of modern Vietnamese architecture, imbued with national cultural identity; preserving, inheriting and promoting valuable architectural communication systems, selectively absorbing the world architectural quintessence, creating a unique style of Vietnamese architecture, and at the same time promoting Vietnamese architecture to the world.” Therefore, urban development in its early stages must focus on both building, preserving and promoting architectural heritage values. In the case of Tien Yen town, Quang Ninh province, policymakers must consider the conservation of valuable architectural heritages while formulating regional development strategies, as well as connecting this heritage to the province's chain of heritages to promote tourism and cultural values along the route. Khe Tu prison in Tien Yen is a location that few people are aware of, despite its significant historical importance, and urgently needs restoration. The author of the paper wishes to underline the historical and architectural significance of the Khe Tu relic and suggests that stakeholders developing the Tien Yen development strategy include a synchronized plan to protect and enhance the value of Khe Tu in particular and the local architectural heritage in general.

Key words: heritage; conservation; tourism; sustainable development

Ths. Nguyễn Thị Như Trang

Bộ môn Cơ sở Kiến trúc, Khoa Kiến trúc

ĐT: 0903.290416

Email: trangntn@hau.edu.vn

Ngày nhận bài: 8/04/2022

Ngày sửa bài: 30/04/2022

Ngày duyệt đăng: 02/01/2024

1. Đặt vấn đề

Khái niệm phát triển bền vững đô thị

Phát triển bền vững (sustainable development) là một khái niệm lý luận của Liên Hợp quốc, đang từng bước gây ảnh hưởng và trở thành một trong những mối quan tâm hàng đầu của nhân loại. Khái niệm phát triển bền vững trong Báo cáo của Ủy ban quốc tế về môi trường và phát triển (WCED) năm 1987 là “sự phát triển đáp ứng các nhu cầu của hiện tại mà không ảnh hưởng đến khả năng của các thế hệ tương lai trong việc đáp ứng các nhu cầu của chính họ”. Có bốn khía cạnh để phát triển bền vững: xã hội, môi trường, văn hóa và kinh tế, chúng gắn bó với nhau, không tách rời. Tính bền vững là một mô hình để suy nghĩ về tương lai, trong đó các cân nhắc về môi trường, xã hội và kinh tế được cân bằng nhằm theo đuổi chất lượng cuộc sống được cải thiện. [3]

Do đó, khi quy chiếu với một đô thị có yếu tố di sản thì khái niệm phát triển bền vững đô thị cần tính đến việc phát triển mà vẫn lưu giữ được các giá trị di sản cho các thế hệ tương lai. Việc bảo tồn giá trị di sản đô thị góp phần lưu giữ các nhân tố tạo nên vẻ riêng biệt của mỗi đô thị. Điều này tạo ra nguồn gốc và những nét đặc trưng cho xã hội, mang đến cho con người cảm nhận về nơi chốn họ đang sống.

Tại sao cần bảo tồn phát huy giá trị di sản?

Di sản hiện diện trước chúng ta như là một dấu mốc, ẩn chứa dưới cái vỏ vật chất là giá trị tinh thần to lớn mà ở đó, thế hệ ngày hôm nay có thể nhận biết và học hỏi được từ trong đó những chỉ dẫn về chặng đường phát triển của lịch sử, của đất nước, những truyền thống quý báu, những kinh nghiệm thành công và hạn chế của lịch sử, sự hy sinh, những tấm gương về lòng yêu nước, chống ngoại xâm, giàu nghĩa khí, tận trung với nước với dân, những bậc hiền tài,... [1] Kho tàng di tích lịch sử - văn hóa nói chung di sản kiến trúc nói riêng là một loại tài sản to lớn và quý giá, một nguồn lực cho phát triển bền vững. Thế hệ chúng ta ngày hôm nay có trách nhiệm bảo tồn và phát huy hiệu quả những giá trị di sản vào sự nghiệp phát triển kinh tế, văn hóa - xã hội và chuyển giao tài sản đó cho các thế hệ mai sau. Đó chính là phát triển bền vững.

Giải quyết hài hòa mối quan hệ giữa bảo tồn di sản với phát triển kinh tế - xã hội

Việc bảo tồn di sản là cần thiết nhưng cần giải quyết được “xung đột” giữa bảo tồn di sản với phát triển kinh tế - xã hội, đặc biệt là trong không

Hình 1. Vị trí di tích Khe Tù. Nguồn: Tác giả tổng hợp

gian đô thị. Các chuyên gia đã đưa ra những khuyến nghị: Khi xây dựng chính sách, thực hiện các dự án phát triển kinh tế - xã hội cần có sự "vào cuộc" ngay từ đầu của 4 bên liên quan: nhà quản lý, chủ dự án, chuyên gia các lĩnh vực có liên quan và cộng đồng được hưởng lợi hoặc bị thiệt thòi từ chính sách hoặc dự án mang lại. Việc chủ động phối hợp chặt chẽ giữa 4 bên liên quan nêu trên sẽ đảm bảo tính pháp lý, tính thực tiễn trong việc giải quyết hài hòa mối quan hệ giữa bảo tồn di sản với phát triển kinh tế - xã hội. [6][7]

2. Tổng quan di tích Khe Tù

Khe Tù thuộc phố Long Tiên, thị trấn Tiên Yên, huyện Tiên Yên, tỉnh Quảng Ninh. Năm 1917, thực dân Pháp đã cho xây dựng ở Tiên Yên một nhà tù quy mô nhỏ gồm 2 dãy nhà tranh, hàng rào tre gỗ, có lính tuần tra canh phòng, có cái ngục để tra khảo, khai thác thông tin từ các tù nhân. Từ năm 1942 đến năm 1945, trên cơ sở nhà tù Khe Tù cũ, thực dân Pháp cho xây dựng một nhà tù quy mô mở rộng gấp nhiều lần. Nhà tù mới này được bố trí rất kiên cố với hai hệ thống nhà giam: Một nhà giam nằm ở phía thung lũng (phía Tây Nam của Khe Tù) được xây thành dãy và ngăn thành

từng gian nhỏ. Khu nhà giam thứ hai nằm ở gần nhà thương của thực dân Pháp (phía Đông của di tích). Khu nhà giam này có một hành lang ở giữa, hai bên là hai dãy nhà được chia thành các ngăn nhỏ để nhốt tù nhân. Trong khu vực nhà tù Khe Tù, thực dân Pháp còn cho xây các bờ canh gác nhằm ngăn chặn sự vượt ngục cũng như sự xâm nhập từ bên ngoài. Ngoài những buồng giam, năm 1943, thực dân Pháp còn cho xây dựng vị trí đặt máy chém, hầm ngầm nhốt tù nhân.

Năm 1954, chính quyền cách mạng tỉnh Hải Ninh vào tiếp quản Tiên Yên, nhà tù Khe Tù được giải phóng. Hiện nay, di tích Khe Tù nằm hoàn toàn trong khu đất của Trung đoàn 42, Đoàn Kinh tế quốc phòng 327, cách trung tâm thị trấn Tiên Yên chỉ khoảng 2-3km. Tuy nhiên, sau một thời gian dài không được sự quan tâm, đầu tư tôn tạo cho nên di tích đã bị phá hủy, hư hỏng khá nhiều. Hiện tại, các công trình mang dấu ấn lịch sử của Khe Tù xuống cấp trầm trọng và đang có dấu hiệu mất dần. Các dấu tích còn lại bao gồm nền móng của hai nhà giam, một tháp nước, một bờ canh, một bể máy chém, một hầm ngầm nhốt tù nhân. Ngoài ra, có một bệnh

Hình 2. Hiện trạng Khe Tù: bờ canh và nền sân nhà giam xuống cấp trầm trọng [4]

Hình 3. Hiện trạng Khe Tù: nhà thương Pháp bị bỏ mặc cho xuống cấp và sử dụng sai mục đích. Nguồn ảnh: [4]

viện nằm cạnh quốc lộ 18A, quy mô khá rộng gồm 3 dãy nhà mang đậm kiến trúc thuộc địa, còn được gọi là nhà thương Pháp. Công trình này cũng xuống cấp do không được duy tu bảo dưỡng và bị sử dụng sai mục đích. Di tích Khe Tù đã được UBND tỉnh Quảng Ninh xếp hạng di tích lịch sử cấp tỉnh năm 2011.[5]

3. Phương hướng bảo tồn phát huy giá trị di sản Khe Tù

Có thể nói, Khe Tù có tầm quan trọng không thua kém các chứng tích chiến tranh đã nhiều người biết tới như nhà tù Hỏa Lò, Côn Đảo, Phú Quốc...nhưng vì nhiều lí do chưa được trân trọng với đúng giá trị lịch sử của nó. Chính quyền địa phương, người dân và các nhà chuyên môn cần có các biện pháp đồng loạt, cấp bách để giữ gìn, bảo tồn và phục hồi nguyên trạng di tích Khe Tù.

Về pháp lý: cần tiếp tục hoàn thiện hồ sơ khoa học, xem xét di tích này trên tổng thể hệ thống di tích loại hình nhà tù

do thực dân Pháp, để quốc Mỹ xây dựng. Khẩn trương đánh giá giá trị di sản Khe Tù, xác định các tiêu chí tiềm năng, khoanh vùng khu vực di sản. Từ đó đề nghị xếp hạng di tích cấp quốc gia cho nhà tù Khe Tù.

Về quy hoạch đô thị: cần nhấn mạnh tầm quan trọng và gắn liền di tích Khe Tù trong chuỗi di sản của huyện Tiên Yên và tỉnh Quảng Ninh khi định hướng quy hoạch phát triển. Huyện Tiên Yên có nhiều tuyến quốc lộ đi qua và đường thủy thuận lợi, nếu bảo tồn và phát huy giá trị di sản hiệu quả, Tiên Yên sẽ phát huy được vị trí trọng yếu trên toàn tuyến du lịch tỉnh Quảng Ninh.

Về kiến trúc: cần khẩn trương đánh giá hiện trạng toàn bộ khu di tích, lên phương án bảo tồn thích hợp cho từng hạng mục. Với những hạng mục đã bị phá hủy như bệ máy chém, hầm nhốt tù nhân, dãy buồng giam... cần được phục hồi nguyên bản. Với những hạng mục còn sử dụng được như công trình nhà thương Pháp cần được tu bổ và chuyển đổi chức năng thành nhà trưng bày hiện vật kết hợp trưng

Bảng 01. Phân tích lợi - hại từ mối quan hệ hài hòa hay xung đột giữa các bên liên quan trong công cuộc bảo tồn di sản và phát triển kinh tế - xã hội. Nguồn: tác giả

Các bên liên quan	Hài hòa - Lợi ích	Xung đột - Bất lợi
Nhà quản lý	- Có câu chuyện/tầm nhìn chiến lược cho đô thị nếu dựa vào di sản.	- Mất cơ hội quảng bá hình ảnh/vị thế địa phương.
Chủ dự án	- Khai thác được lợi ích kinh tế lâu dài từ dự án bảo tồn di sản.	- Thiệt hại kinh tế (chỉ đạt lợi ích ngắn hạn)
Nhà chuyên môn	- Công việc nghiên cứu liên mạch - Minh họa thực tế sinh động và phong phú.	- Nghiên cứu bị gián đoạn (thời kỳ) - Mất case-study để minh họa nghiên cứu.
Cộng đồng	- Có việc làm thường xuyên - Có thu nhập ổn định - Được sống trong không gian đầy kỷ ức đô thị.	- Thất nghiệp - Giảm hoặc mất thu nhập - Chất lượng sống giảm sút

Hình 4. Nếu bảo tồn và phát huy giá trị di sản hiệu quả, Tiên Yên sẽ phát huy được vị trí trọng yếu trên toàn tuyến du lịch tỉnh Quảng Ninh. Nguồn:[2]

bày sự kiện lịch sử địa phương. Cần có phương án trùng tu, tôn tạo nền móng của hai nhà giam, tháp nước và bốt canh làm bảo tàng ngoài trời.

Về cảnh quan: cần bảo vệ các mảng xanh xung quanh di tích, đánh giá hệ thống cây xanh hiện trạng, lên phương án bảo tồn những cây cổ thụ có từ khi xây dựng nhà tù. Đồng thời với quá trình trùng tu, tôn tạo các di tích cũng cần thiết kế cảnh quan không gian xung quanh để nâng cao giá trị tổng thể khu vực.

Về giáo dục cộng đồng: cần đẩy mạnh công tác tuyên truyền, giáo dục nâng cao nhận thức và sự hiểu biết về giá trị của di sản cho cộng đồng sở tại để cộng đồng tham gia có trách nhiệm vào công tác bảo tồn. Tăng cường đào tạo tại chỗ những người dân có kiến thức hiểu biết về di tích Khe Tù trực tiếp tham gia vào hoạt động bảo tồn hoặc hướng dẫn du khách tham quan, thực hành các trải nghiệm du lịch sinh thái, thông qua đó góp phần nâng cao đời sống người dân sở tại. Định hướng giáo dục cộng đồng theo hướng Win-Win (các bên liên quan đều được hưởng lợi nhờ quá trình bảo tồn di sản), xem thêm tại Bảng 1.

Về phát triển du lịch: cần tiếp tục sưu tầm các hình ảnh, tài liệu hiện vật liên quan trực tiếp đến di tích, đặc biệt là các hiện vật của tù nhân tại nhà tù Khe Tù, hoặc các tài liệu, hiện vật liên quan đến các sự kiện, nhân vật lịch sử tiêu biểu của

địa phương để phục vụ công tác tham quan tìm hiểu di tích lịch sử cách mạng.

4. Kết luận và kiến nghị

Hoạt động bảo tồn, phát huy giá trị di sản văn hóa và phát triển kinh tế - xã hội không phải là hai mặt đối lập mà là một thể thống nhất, đều hướng tới mục tiêu chung là vì sự phát triển bền vững. Các đô thị đang trong giai đoạn định hướng phát triển cần đặc biệt chú trọng đến việc vừa xây dựng vừa bảo tồn và phát huy các giá trị di sản kiến trúc hiện có. Di tích Khe Tù thực sự có tiềm năng trở thành địa điểm giáo dục truyền thống cách mạng, điểm du lịch lịch sử hấp dẫn đối với du khách trong và ngoài nước, góp phần phát huy giá trị trong việc phục vụ phát triển kinh tế - xã hội của Tiên Yên nói riêng và tỉnh Quảng Ninh nói chung. Do đó, việc bảo tồn và phát huy giá trị di sản Khe Tù cần được diễn ra với sự hỗ trợ liên ngành, bằng các biện pháp đồng loạt và cấp bách, trên nhiều khía cạnh: quy hoạch, kiến trúc, cảnh quan, giáo dục cộng đồng, du lịch... và đặc biệt là các cơ chế chính sách liên quan. Trong khi Quảng Ninh có một chuỗi các địa danh thu hút khách du lịch bậc nhất cả nước. Nếu chính quyền Tiên Yên khai thác nguồn lợi di sản của mình đúng đắn, kết nối được di tích Khe Tù vào chuỗi địa danh để tạo tuyến du lịch thì sẽ thu được nguồn lợi lâu dài và bền vững hơn./.

Tài liệu tham khảo

1. Lưu Trần Tiêu 2017, “Bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa vì sự phát triển bền vững”, Kỷ yếu Hội thảo khoa học Di sản văn hóa với Chiến lược phát triển bền vững, Hà Nội.
2. Bộ Xây dựng 2014, Quy hoạch xây dựng vùng tỉnh Quảng Ninh đến năm 2030, tầm nhìn đến năm 2050 và ngoài 2050, Quyết định 1588/QĐ-UBND.
3. Báo cáo của Ủy ban quốc tế về môi trường và phát triển (WCED) 1987: Tương lai chung của chúng ta (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future); Tra cứu ngày 21/11/2021 tại link: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/42/427&Lang=E
4. Minh Chuyên 2015, “Khe Tù - “địa ngục” của chiến sĩ cách mạng”, báo Tài nguyên & Môi trường online, link ngày 21/11/2021: <https://baotainguyenvaimoitruong.vn/khe-tu-dia-nguc-cua-chien-si-cach-mang-226469.html>
5. Việt Hoa 2020, “Tiên Yên: Hệ thống di tích cách mạng cần sớm được đầu tư”, Công thông tin Quảng Ninh, link ngày 21/11/2021: <https://www.quangninh.gov.vn/So/sovanhoathethao/Trang/ChiTietTinTuc.aspx?nid=11206>
6. Viện Bảo tồn di tích 2008, Quản lý di sản đô thị trong bối cảnh phát triển đô thị ở Việt Nam.